

JOACHIM GNILKA: BIBLIA ÉS KORÁN
Ami összeköti és ami elválasztja őket
DOBOS KÁROLY DÁNIEL:
JÉZUS ALAKJA A KORÁNBAN
Bevezetés a muszlim–keresztény
párbeszédbe

A muszlim–keresztény párbeszéd 1400 éves múltra tekint vissza — már Mohamed is reflektált a keresztény tanokra! —, a téma mégis aktuálisabbnak tűnik, mint valaha. A napról napra növekvő és egyre pregnánsabb európai muszlim jelenlét mind jobban ráirányítja a figyelmet az iszlám politikai és vallási jelentőségére. Gnilka műve 2004-ben jelent meg először, és ő már akkor, másfél évtizede sok millió muszlimról, épülő mecsetekről és fejkendő tanítónőkről értekezett a bevezetésben. Ezek a képek a magyar olvasó számára még idegenül hatnak, hisz hazánkban nem számottevő a muzulmán jelenlét, az iszlám mégis sokakat foglalkoztat.

Egyházi berkekben a vallásközi párbeszéd a II. Vatikáni zsinat után kapott új lendületet. Azóta sok szó esik a másik megismerésének a fontosságáról, számos testület jött létre az eszmecsere előmozdítása érdekében, számtalan szervezet vált a dialógus hírnökévé, és egymást érik a konferenciák a témában. E tevékenységek közös motója: „Ismernünk kell beszélgetőtársunkat!” Kézenfekvőnek tűnik, hogy a megismerés a másik szent könyvének elolvasásával kezdődjék, de aki kézbe veszi a Koránt, hamar elbátortalanodhat stílusának nehézsége és az európai ember számára nehezen emészthetősége miatt. Ugyanakkor további olvasásra sarkallhatnak a Bibliából is ismert részek, mint például az angyali üdvözlés leírása (XIX. Mária szúra, 16–22. vers), amely szinte szó szerinti egyezéseket mutat a Bibliával. Ezek a Koránban meglévő bibliai elemek (személynevek, motívumok, történetek) képezik mindkét bemutatandó könyv kiindulási pontját. E párhuzamok első látásra megfelelő alapot kínálnak a muszlim–keresztény párbeszédhez, ugyanakkor a szerzők már az előszóban felhívják a figyelmet arra, hogy egy személy mögött két teljesen eltérő személyiség húzódhat meg, egy történetről pedig két, egymástól homlokegyenest eltérő értelmezést lehet adni. Ezért is kell vigyázni a hasonlóságokkal, mert könnyen azonosságot látunk beléjük.

Gnilka könyvét egy tucat nyelvre lefordították, és számos országban — így például hazánkban is — több kiadást megélt. A neves Újszövetség-kutatónak nem ez az egyetlen műve, amelyben saját szakterületéről elkalandozva idegen vizekre evez, hogy alapos biblikus felkészültséggel rákérdezzen az iszlámra. Egy hasonló felépítésű mű-

vében a két vallásalapító, Jézus és Mohamed élet-történetét veti össze, egy másik monográfiájában pedig a nazarénusok nyomát kutatja a Koránban.

Jelen könyvét a német teológus három nagy fejezetre tagolja, amely három különböző megközelítés is egyben: történelmi, irodalom-, szöveg- és forráskritikai, valamint teológiai. A történelmi bevezetőben bemutatja a Mohamed-korabeli Arab-félsziget zsidó és keresztény közösségeit, amelyek a Koránban található bibliai történetek közvetítői, és megismertet minket Mohamed életrajzával, annak fő forrásaival. Végül rövid áttekintést ad arról, hogyan alakult a két vallás egymáshoz való viszonya a történelem folyamán az első, iszlámmal foglalkozó keresztény teológustól, Damaszkuszi Szent Jánostól kezdve — aki az iszlámot egy arianizmushoz közel álló keresztény eretnekségként írta le — a kereszties háborúk korszakán át egészen a II. Vatikáni zsinat *Nostra aetate* kezdetű nyilatkozatának megszületéséig.

A szövegkritikai részben olyan alapvető különbségekre hívja fel a figyelmet, mint például a szerzőség kérdése. Az ószövetségi írások több szerző tollából több évszázadon keresztül keletkeztek, az újszövetségi iratok ugyan Jézus halála után száz évvel már megszülettek, de a kánon kialakulása a 4. századig elhúzódott. Az egy szerzős Korán esetében sokkal rövidebbek ezek az időtávok: a keletkezés 23 évig tartott, a kánon meghatározása pedig 35 évet vett igénybe. Ami a művek hosszúságát és felosztását illeti, az Ószövetség 39, illetve 46 könyvből áll, az Újszövetség pedig 27-ből. A Korán sokkal rövidebb, nagyjából az Újszövetséggel azonos terjedelmű, mégis 114 fejezetből, *szúrából* áll, amelyek *ájá*kra, versekre vannak felosztva. Egy-egy fejezetben 3 és 286 közötti aját találunk. A szúrák nevei között bibliai alakok is feltűnnek: 10. Júnusz–Jónás, 12. Júsuf–József, 14. Ibrahím–Ábrahám, 19. Marjam–Mária, 71. Núh–Noé. Ebből a rövid felsorolásból is látszik, hogy a Korán bibliai eredetű történetei között ószövetségi túlsúly van, azon belül is Mózes öt könyve kerül elő a leggyakrabban (például: Teremtés könyve–Bábeli torony), de olvasás közben összetalálkozhatunk Jónással, Dáviddal és Góliáttal is. Az Újszövetség főleg a szinoptikus tradíciók révén van jelen: hangsúlyosan jelenik meg Keresztelő Szent János és Jézus születésének a hírüladása, de jutott a magvetőről szóló példabeszéd magvaiból is a Koránba. Gnilka megvizsgálja azt is, hogy milyen szándék vezette Mohamedet a hagyomány megrostálásakor, a történetek kiválasztásakor, és megállapítja, hogy elsősorban a bibliai személyek és azok élettörténete érdekelte őt. A fejezet végén pedig érdekes összevetést közöl a koráni, illetve a rabbinikus és szinoptikus példabeszédekről.

A teológiai fejezetben 11 pontban hasonlítja össze az iszlám és a kereszténység tanítását. A két vallás istenképének legmarkánsabb jellemzője az Isten egysége, a szigorú monoteizmus. Összeköti még őket, hogy a Természetfelettit azonos nevekkel illeti mindkét szöveg: Úr, Király, Teremtő, sőt az ószövetségi Él és a koráni Allah szavak között etimológiai rokonság is fennáll. A hasonló elnevezések mögött azonban hatalmas különbségek húzódnak meg Isten többi sajátosságát illetően. A Biblia Istene a történelemben tevékeny, a Korán Istene a történelmen kívül marad. Az előbbi — az iszlám misztikus irányzatának, a szüfizmusnak a szemléletétől eltekintve — egy többnyire megközelíthetetlen, transzcendens lény, aki nem megismerhető az ember számára még a túlvilágon sem, a bibliai Isten viszont az emberiség történetének a részévé válik, közösségre lép az emberrel. Az iszlámban Allah egy könyvben, a Koránban nyilatkoztatja ki magát, ezért Isten inlibrációjáról (könyvvé válásáról) beszélhetünk, szemben a kereszténységgel, és Isten Fiának inkarnációjával (testté válásával).

Ami az emberképet illeti, azt összeköti az első ember, Ádám alakja, akit mindkét vallás tanítása szerint Isten agyagból formál meg, majd életet lehel belé. Isten teremtménye, sőt, a teremtmények legkiválóbbika, akit a teremtett világ urául rendel a Mindenható. Hajlik a rosszra és a Teremtője elleni lázadásra. A Biblia azonban arról is beszél, hogy az ember Isten képmása, hisz a maga képére és hasonlatosságára teremtette őt Ura. Ez az elképzelés a Korántól teljesen idegen. Szintén egy érdekes különbség, hogy az első emberpárból csak Ádám szerepel a Koránban, Éva nem. Ugyan történik rá utalás (*Féltétek Uratokat, aki egyetlen személyből teremtett benneteket, akiből megteremtette a párját s kettejükből számos férfit és nőt sokasított.* IV. szúra 1. ája), és ismeri is őt a muszlim hagyomány, de nem szerepel név szerint a szent könyvekben. Gnilka ugyanígy, az egyezésekre és az eltérésekre összpontosítva mutatja be, mit tanít a két vallás a világról, a teremtésben részt vevő közvetítőkről, Isten követéinek küldetéséről, Ábrahám alakjáról vagy a végítéletről.

Különösen érdekes az a fejezet, amelyben azt vizsgálja, hogyan viszonyul a két vallás az elődeihez: a kereszténység a zsidósághoz, az iszlám pedig mindkettőhöz. Szintén érdekfeszítő a legutolsó fejezet, amelyben az erkölcs kérdését boncolgatja a mindkét szövegben megjelenő dekalógus alapján, valamint az Ó- és Újszövetség szent háborúval kapcsolatos tanítását hasonlítja össze a dzsihádra vonatkozó koráni részletekkel.

Amint az e vázlatos áttekintésből is kiderül, Gnilka hatalmas mennyiségű információt közöl művében és számos releváns témára kitér. Köny-

ve azon túl, hogy kiváló vallástörténeti összehasonlítás, remek bevezető is egyben az iszlámhoz. A legtöbb kérdést viszont csupán érinti, a felszínen marad és nem merül el a részletekben, de éppen ez teszi a széles olvasóközönség számára is befogadhatóvá. Tudományos igényességgel íródott, de nem szakembereknek szánt munka (egykori tanítványainak dedikálja művét az újszövetségi egzegézis professzora), egy jó szívvel ajánlható ismeretterjesztő kötet.

Dobos szűkebbre állítja a blendét, és arra a Jézusra fókuszál, akinek személye az igazi törésvonal a két vallás között. Műve — ahogy erre maga is utal a bevezetésben — Gnilka könyvének *Jézus-Krisztológia és Jézus-mondások a Koránban?* című alfejezeteinek (117–137. oldal) kifejtése. A koráni Jézus ábrázolását három szóval foglalja össze: rövid, egyéni és változó. Rövid, mert a 114 szúrából csak 14-ben szerepel, mindössze körülbelül 90 ája foglalkozik vele, és csupán 7 helyen találunk hosszabb leírást róla. Míg a keresztény tanításnak Jézus alakja a sarokköve, addig az iszlámban egy fontos személyiség a sok közül. (A bibliai szereplők közül Ábrahám és Mózes is jelentősebb.) Egyéni, mert Mohamed számos különböző, Jézussal kapcsolatos tanítással találkozott, amelyekből ő saját szája íze szerint szemezgetve alkotta meg a koráni Jézust. Mohamed számára a bibliai elbeszélések világa, amelyet csak szóbeli értesülésből ismerhetett, idegen marad, és így az általa festett Jézus-portré is úgy tűnik fel a keresztény olvasó számára, mintha egy pauszpapíron keresztül tekintene rá. Végül változó, mert Mohamed fellépésekor még próbálta megnyerni ügyének a keresztényeket. Ekkoriban igyekezett úgy bemutatni őt, mint elődjét a próféták sorában. Később azonban, amikor a saját közössége már megerősödött, igyekezett elhatárolni magát tőlük, és kifejezetten polemikus hangnemre váltott.

Kronologikus rendben haladva Jézus életének állomásain, megtudhatjuk, mit tanít a Korán Jézus származásáról, születéséről, életéről és csodáiról, küldetéséről és haláláról, a Szentháromságról, valamint az utolsó ítéletről. Dobos mindig felhívja a figyelmet a Korán és a Biblia szövege közti különbségekre (például Jézus önküresítése: Filippi 2:6–7 és IV. szúra 172. ája), valamint az értelmezésbeli különbségekre. Erre jó példa a leggyakoribb Íszá alak mellett Jézus nevéként használt Al-Maszih és Kalimat Allah terminus. Előbbi a Messiás név arab fordítása, tizenegyszer szerepel a muszlimok bibliájában. Egy finn orientalista, Jaakko Hämeen-Anttila felvetette, hogy Mohamed valamelyest tisztában lehetett a felségcím gazdag keresztény jelentéstartalmával, és szándékosan használta homályosan. A keresztényeknek jó hívo szó, a pogány arabság számára pedig csak egy

név volt a sok közül. A Kalimat Allah Isten szavát jelenti, és kétszer fordul elő a Koránban. Régóta foglalkoztatta az európai orientalistákat, hogy ez a kifejezés mennyiben hozható kapcsolatba a jánosi Igével, de csekély a valószínűsége annak, hogy Mohamed ismerte volna a logosz-tant.

Következetlenségek is előfordulnak a Koránban bibliai személyekkel kapcsolatban. Mária például hol Jézus anyjaként, hol pedig Áron testvéreként (XIX. szúra 28. ája) tűnik fel. A hiba alapja az, hogy a koráni hagyomány szerint Mária apja Imrán, aki könnyen összetéveszthető Mózes, Áron és Mirjám prófétánó apjával, a bibliai Amrámmal. Mária koráni jelenlétével kapcsolatban érdekes adalék, hogy ő az egyetlen női alak, aki név szerint van említve. Bár Mohamed feleségeire és lányaira utal a Korán, de őket nem nevezi néven.

A könyv nagy erőssége, hogy minden esetben igyekszik beazonosítani a koráni Jézus-kép lehetséges forrásait, legyenek azok apokrif iratok (Arab gyermekségirodalom, Jakab ősevangélium), gnosztikus irodalom (Pistis Sophia), patrisztikus irodalom (Szent Efrém, Antiókhiai Szent Ignác) vagy a Diatesszeron. A koráni források másik nagy problematikája, hogy Mohamed nem szövegszerűen ismerte a keresztény írásműveket, hanem csak hallomásból, így már eleve egy speciális értelmezésről értesült. Dobos ezeket a zsidókeresztény csoportoktól, alkaszáitáktól, manicheusoktól, gnosztikusoktól érkező szellemi hatásokat is igyekszik megragadni. Tisztában van ugyanakkor a kutatás korlátaival. Több helyen rámutat arra, hogy feltárhatjuk a koráni Jézus-ábrázolás esetleges forrásait, megpróbálhatjuk számba venni, hogy milyen szellemi hatások érték az iszlám megalapítóját, de Mohamed Jézusról alkotott elképzelésének restituálása lehetetlen vállalkozás.

A magyar orientalista művében összegyűjti a nyugat-európai szakirodalom aktuális eredményeit, és azokat mind felsorakoztatva egymás mellett mutatja be. Csak ritkán foglal állást egyik vagy másik nézet mellett. Kitekintést nyújt a muszlim hagyományra is, bár ebben többnyire a nyugati szakirodalomban fellelhető idézetekre hagyatkozik csupán, így erről korántsem kapunk teljes képet. Nagyon hiányzik a könyvből a Biblia és a Korán hivatkozott szöveghelyeinek mutatója, ami megvan Gnilka könyvében. Igaz ugyan, hogy a magyar kutató 13 oldalon összegyűjtötte a Jézusra vonatkozó koráni verseket, ami a függelék nélkülözhetetlen része egy ilyen monográfia esetében, de vannak a szövegben olyan koráni hivatkozások, amelyek nem szerepelnek a mutatóban. Bevezetőjében széles olvasóközönséget céloz meg, de műve semmiképpen nem egy könnyed olvas-

mány, hanem egy tudományos munka, amely feltehetően bizonyos előismereteket mind az iszlám, mind pedig a kora keresztény irodalom terén. Rendkívül információgazdag, de megszerkesztettsége könnyen átláthatóvá, stílusa és nyelvi igényessége pedig könnyen olvashatóvá teszi.

Mindkét mű bevezetőül kíván szolgálni a muszlim–keresztény párbeszédhez, éppen ezért azt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mindkettő keresztény szerző munkája. Ugyan teljes mértékben mentesek a polémiától és az apologetikus részrehajlástól, de mégis magukban hordozzák azt a korlátosságot, amely abból fakad, hogy az auktorok nem az adott *hermeneutikus kör* tagjai. Gnilka mutat rá ennek fontosságára, kifejtve, hogy egy szent szöveg pontos értelmezéséhez nem elegendő ismerni magát a szöveget, hanem a szöveg értelmezésének évszázados tradíciójával is tisztában kell lenni.

Elválasztás és összekötés. Ez mindkét mű alapja. A német teológus könyve címébe emeli ezt az ellentét-párt, az összefoglalásban pedig nyolc pontban gyűjti össze az összekötő vonásokat, és hat olyan pontot sorol fel, amelyek elválasztják a két szent iratot. A magyar orientalista pedig már a bevezetőben előre vetíti, hogy Jézus alakja inkább elválasztja a két vallást, mintsem összeköti. Hasonlóságok és különbségek. Ez az emberi természet alapja: folyton keressük a kapcsolódási pontokat. Vágyunk arra, hogy hasonlítsunk, hogy tudjunk egymásnak örülni (*similis simili gaudet*), de valójában sokszor önmagunkat keressük a másikban. Szeretnénk megismerni a másikat, mert amit ismerünk, attól kevésbé félünk. Az iszlámmal való ismerkedésünk során mindannyiunknak egyénileg is be kell járnunk azt az utat, amelyet az európai Korán-kutatás megtett. Ahogy arra Dobos rámutat könyvében, a 20. század közepéig a kérdés vizsgálatakor erős érzelmi motiváció: missziós indíttatás vagy apologetikus célzat vezette az orientalistákat. A bibliai Jézus alakját keresték a Koránban, esetleg megpróbálták kibékíteni a két képet. A 20. század második felétől azonban felismerték, hogy a koráni Jézus-portré egyediségében izgalmas. A lenézést és a meggyőzést felváltotta a beszélgetőtárs önértelmzésének maradéktalan elfogadása. Nekünk is el kell indulni ezen az úton, le kell számolni a hamis illúziókkal, hogy az ismeretben és az igazságban növekedve sikerüljön jó válaszokat adni a mai kor kihívásaira. Ezen az úton hasznos útítárs ez a két könyv. (Ford. Sasvári Györgyné; *Szent István Társulat*, Budapest, 2007, 2016 és *Szent István Társulat*, Budapest, 2016)

MÉRCZ ANDRÁS